

HET SCHRIFTMUSEUM J. A. DORTMOND

Waarom de collectie van J. A. Dortmund niet meer in Utrecht maar in Amsterdam te bezichtigen is, hoe deze collectie is samengesteld en wat zij zoal inhoudt, vertelt een artikel dat wij als inleiding op de excursie van 27 januari 1979 hier plaatsen.

De redactie van Open, tijdschrift voor bibliothecarissen, literatuuronderzoekers, enz. gaf ons welwillend toestemming voor overname van dit artikel, dat in maart 1978 gepubliceerd werd. Voor deze toestemming tot overname zijn wij de redactie bijzonder erkentelijk.

redactie

Ontstaan

In 1975 kwam de Universiteitsbibliotheek te Amsterdam in het bezit van een grote hoeveelheid voorwerpen die de ontwikkeling van het schrift illustreren. Deze collectie werd opgebouwd door de nu 65-jarige heer J. A. Dortmund, een particulier verzamelaar uit Bilthoven, naar wie het later opgerichte Schriftmuseum is vernoemd. Hoe en waarom hij al op jeugdige leeftijd juist belangstelling kreeg voor de schrijfkunst en alles wat daarmee te maken heeft, acht hijzelf moeilijk te verklaren. Het zal wel de samenloop van omstandigheden geweest zijn: hoge cijfers voor schrijven op de lagere school, in zijn familie een verzamelaar van oude schriftstukken en boekjes lezen over schrift. Dat hij in de dertiger jaren terecht kwam in de groothandel in schrijfwaren en kantoorbenodigdheden vindt hij een toevallige, maar prettige bijkomstigheid. Voorkeur voor een bepaalde schriftsoort of periode had hij niet. Alles waar schrift op stond boeide hem.

Zijn eerste zelf betaalde stukken waren handschriften op palmblad, die Nederlanders uit Nederlands Oost-Indië meegebracht hadden. In de dertiger jaren werden deze tegen lage prijs te koop aangeboden. Ongeveer in dezelfde tijd kreeg zijn idee van het verzamelen van stukken die een totaalbeeld van de geschiedenis van de schrijfkunst geven een vaste vorm, toen hij in Utrecht een dépendance van het toen nog bestaande Berlijnse Schriftmuseum Rudolf Blanckertz had bezocht.

Na de oorlog '40-'45 maken, door uitbreiding van zijn bedrijf, zijn vele buitenlandse reizen het hem mogelijk vele schatten aan zijn verzameling toe te voegen. De vrije uurtjes tussen de zakelijke besommeringen door werden benut met het snuffelen in antiek- en curiositeitenwinkeltjes, op markten en veilingen. Zo werd hij bijvoorbeeld voor de kooplieden van de „marché aux puces“ te Parijs een vertrouwd bezoeker. Zijn belangstelling kennende, hielden zij hem aan en zeiden: „Ik heb wat voor u“. Op een keer waren dat „twee echte botten met Chinees schrift“. Het lelijkste bot met de gaatjes en spleten zou vals zijn, maar de koopman

wilde ze alleen tegelijk verkopen. Terug in Nederland, bleek later bij expertise dat juist het valse bot een echt Chinees orakel- of wichelbot uit ca. 1200 voor Chr. was en het andere vals.

De Parijse koopman van de botten bood hem later een „lijkkistje met vogelfiguurtjes“ aan. Een heer had de koopman verteld dat het een bijzonder soort „vogelsarcofaag“ was, omdat de Egyptenaren vogels als heilig vereerden en meenamen in hun graf. De heer Dortmund was echter meer geboeid door het feit dat er hiëroglfen op stonden en het kistje in goede staat was. Een Leids egyptoloog beschreef later de „vogelsarcofaag“ echter als een Egyptisch oesjebti-kistje uit de periode van 500 tot 300 voor Chr., waarin oesjebti's (beeldjes) werden opgeborgen die in het hierna-maals in plaats van de dode het nare landbouwwerk moesten verrichten. Het bijzondere is dat de tekst op het kistje expliciet aangeeft dat het hier om oesjebti's van faience gaat.

Excursie

Zaterdag 27 januari 1979 een bezoek aan het Schriftmuseum J. A. Dortmund, dat is ondergebracht in de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam. Elders in dit nummer een inleiding over dit unieke museum in Nederland.

Het Schriftmuseum J. A. Dortmund bevindt zich op de tweede etage van het gerestaureerde Militiegebouw van de U.B., Singel 425 (tussen Spui en Koningsplein), Amsterdam. Het is te bereiken met de tramlijnen 1 en 2 (halte Spui), 24, 25 en 4 (halte Muntplein). De conservator Mevrouw Drs C. M. Faas zal ons rondleiden.

Aanvang van de rondleiding 10.30 uur, Singel 425. Eventueel kunt u **tevorens** een kopje koffie drinken in de kantine van de bibliotheek, maar zorgt u wel op tijd aanwezig te zijn. Aan de excursie zijn geen kosten verbonden, ieder reist op eigen gelegenheid. Wel moet men zich even opgeven bij De Discus, Minrebroederstraat 25, of telefonisch 030-31 50 70.

Op zijn reizen maakte de heer Dortmund veel vrienden, die hem tipten als ze iets hadden ontdekt waar hij belangstelling voor zou kunnen hebben. Van zijn Nederlandse „schrift“-kennissen kreeg hij adviezen voor de opbouw van zijn collectie. Zijn vele verkregen specimina bracht hij onder op de zolder van zijn kantoor aan de Kromme Nieuwe Gracht nr. 38 te Utrecht. Met aan de wand xerox-kopieën (de originele had hij in een kluis) van brieven van beroemdheden en de opstelling van stukken in vitrines, leek de stap naar een schriftmuseum nog maar klein.

In 1974 trok hij zich uit zijn bedrijf terug. Daarna ging hij serieus zoeken naar een bestemming voor zijn waardevolle bezit, zodat het op verantwoorde wijze toegankelijk zou worden gemaakt voor een groter publiek. Twee dingen stonden hem daarbij voor ogen: het bijeenblijven van de collectie en de opstelling in een speciaal daarvoor bestemde ruimte. Pogingen om zijn collectie onder te brengen in Utrecht, waar hij zijn gehele leven zakelijk en vriendschappelijk mee verbonden was geweest, mislukten wegens gebrek aan geschikte ruimte. En het in je eentje bemannen van een museum bleek, mede gezien de hoge kosten en aan inrichting, conservering en bewaking gestelde eisen, voor een particulier onmogelijk.

Na advies en beoordeling van de collectie door deskundigen sloot de heer Dortmund een overeenkomst met de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek, waar zijn collectie goed aansluit bij het ruime gamma aan verzamelingen over schrift- en drukgeschiedenis. Met de Dortmund-collectie als basis voor een permanente expositie was het de bedoeling te zijner tijd wisselende tentoonstellingen over speciale onderwerpen van de schriftgeschiedenis te organiseren.

De Universiteitsbibliotheek Amsterdam legt zich namelijk reeds lang in haar acquisitie-beleid toe op de schrijfkunst en de geschiedenis van het Schrift. Zo herbergt zij, naast de veelzijdige collecties handschriften, autografen, schrijfboeken, drukken en boekbanden, nog de collecties van de Vereniging van Leraren in het Schoonschrijven en van E. J. Labarre over de geschiedenis van de papierfabricage, de historische verzameling van het voormalig Nederlandsch Schoolmuseum, de typografische bibliotheek van Tetterode en de bibliotheek van de Vereniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels.

Bovendien is er na de tweede wereldoorlog aan de Universiteit van Amsterdam een unieke combinatie van leerstoelen: voor paleografie, boek- en bibliotheekgeschiedenis en geschiedenis van de drukkunst. Deze vakken worden, met de handschriftenkunde, ook nog gedoceerd aan de studierichting Boek- en Bibliotheekwetenschap van de Faculteit der Letteren. Kortom, de collectie vond in Amsterdam, dat als cultureel en wetenschappelijk centrum in de geschiedenis van het boek en de drukkunst altijd al een belangrijke plaats heeft ingenomen, een goede bestemming.

In september 1975 werd de verzameling van Utrecht naar Amsterdam overgebracht. Het inventariseren,

beschrijven en inrichten nam veel tijd in beslag. Vóór de definitieve expositie was een nadere bestudering van de meeste stukken door vele universitaire deskundigen noodzakelijk. Immers, voor één mens is het een onmogelijke opgave om de ontelbaar vele schriftsoorten te kunnen herkennen en daarnaast ook nog te kunnen ontcijferen. Alleen al het aantal tegenwoordige Indische schriftvormen wordt op 200 geschat.

Evenals bij de botten en het oesjebti-kistje zorgde de uitkomst van de onderzoeken nogal eens voor verrassingen. Zo bestaat de inhoud van een onooglijk uitzierend Grieks houten wastafeltje uit een planetentabel, die voor vijf planeten de overgang in het volgende teken van de zodiak aangeeft. Het wastafeltje dateert uit het einde van de 3e eeuw na Chr. Een kleed met in rode jacquard zijde ingeweven symbolen en Indische en Chinese schrifttekens blijkt afkomstig te zijn uit de lamaïstische hoofd-stupa (= Boeddhistisch monument) van Peking, de „Pu-tu-se“, en is eind 18e eeuw samen met Indische stukken uit China gesmokkeld. Over menig stuk in de Dortmund-collectie zijn zo nog bijzonderheden te vertellen.

Op 27 september 1976 kon het Schriftmuseum J. A. Dortmund dan toch officieel geopend worden door de toenmalige minister voor Wetenschapsbeleid, de heer F. H. P. Trip. Deze sprak zijn waardering uit voor het streven van een particulier om zijn eigen bezit in dienst te stellen van wetenschap en samenleving en zo toegankelijk te maken zowel voor het wetenschappelijk publiek als voor de geïnteresseerde leek.

Collectie

De Dortmund-collectie is opgebouwd uit drie soorten objecten: een grote groep van schrift voorziene voorwerpen en handschriften van over de gehele wereld en verschillende tijden; een kleine verzameling schrijfmateriaal en tenslotte zo'n 1200 autografen, d.w.z. eigenhandig geschreven brieven en handtekeningen van bekende letterkundigen, kunstenaars, geleerden en vorsten uit Europa.

De bovengenoemde objecten zijn nu eigendom van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek, uitgezonderd de autografen, die als bruikleen in de handschriften-catalogus zijn opgenomen.

In het Schriftmuseum is een selectie uit de Dortmund-collectie te zien, aangevuld met stukken uit het UB-handschriftenbestand en toegelicht met teksten en wandschema's. De historische ontwikkeling van het schrift is te volgen vanaf het derde millennium voor Chr. tot heden;

De hiëroglfen op o.a. grafborden en -kegels uit Egypte, het spijkerschrift op kleispijkers en rolzegels uit Mesopotamië en Chinese handschriften geven de oudste vormen van „echt“ schrift, het beeldschrift en zijn latere vereenvoudiging weer.

De alfabetische schriften, waarvan de oorsprong teruggaat tot in het tweede millennium voor Chr. in het gebied van Syrië tot de Sinai, kennen een verspreiding zowel naar het Westen als naar het Oosten.

Voorbeelden uit de Oostelijke wereld zijn bijv. Ethiopische, Hebreeuwse, en Syrische manuscripten, Arabische en Iraanse kalligrafie en vele Indische schriften op boombast, palmlaad, bamboe, berkebast, gelakt metaal en steen.

In de westelijke wereld wordt het gebruik van het alfabet geïllustreerd op o.a. Griekse papyri, specimina met Etruskisch en runen, Romeinse grafstenen, middeleeuwse handschriften en Nederlandse kalligrafie. Als schrijfmateriaal zijn er pennen, penselen, pennemesjes, schrijfkokers en inktstellen.

Alle bovengenoemde stukken zijn tentoongesteld in vitrines. In een posterstandaard ziet de bezoeker een selectie van autografen vanaf de 16e eeuw tot heden in xerox-kopie. De originelen zijn ter inzage op de Handschriftenafdeling, waar zich tevens de vakbibliotheek over schriftgeschiedenis bevindt.

Een globaal overzicht met illustraties uit de collectie vindt men in het boekje van J. A. Dortmund, *De Wereld schreef*, dat is te verkrijgen bij het Schriftmuseum.

Toekomst

Voor het optimaal laten functioneren van het Schriftmuseum blijven er nog veel wensen en werkzaamheden over.

Enige stukken behoeven nog een nadere bestudering door deskundigen, zoals de tekst op het Chinese orakelbot. op een handschrift van de Lolo, een stam uit de Chinese provincie Yunnan, en een grenssteen uit het gebied tussen Thailand en Cambodja met Khmerschrift uit de 9e eeuw na Chr.

Hoewel de historische ontwikkeling van het schrift overzichtelijk is weergegeven, moet nog worden voldaan aan de vraag naar meer gedetailleerde informatie over speciale onderwerpen, zoals moderne schrijfmethoden, geschiedenis van het schrijfonderwijs en de kalligrafie in Nederland, het schrift in de moderne communicatiemiddelen, terminologie van middeleeuwse schriftvormen, fabricage van schrijfstoffen

enz. De onderwerpen zouden ook gebruikt kunnen worden voor wisselende tentoonstellingen. Het werk aan een uitgebreide catalogus vordert langzaam.

Naast de zorg voor een goede conservering der stukken, mag verdere uitbreiding van de collectie, vooral met materiaal van vóór de Middeleeuwen, niet vergeten worden. Als honorair-conservator van het Schriftmuseum heeft de heer Dortmund zijn medewerking daarbij toegezegd.

Het educatieve aspect zou verhoogd kunnen worden door een dia-klank-beeld. De dienstdoende ambtenaar hoeft dan niet steeds hetzelfde verhaal af te steken. Met een druk op de knop ziet de bezoeker dan op een t.v.-scherm in zo'n 15 minuten dierend programma hoogtepunten uit de schriftgeschiedenis nog eens nader belicht.

Helaas staat de veelheid van mogelijkheden en plannen met het Schriftmuseum niet in verhouding tot de geringe beschikbaarheid van personeel. De uitvoerbaarheid is tot nu toe steeds afhankelijk van één persoon, de conservator van de Handschriftenafdeling, onder wiens verantwoordelijkheid ook het Schriftmuseum valt. Daar niemand disponibel is om de gehele week toezicht te houden, zullen bezoekers de deur vaak gesloten vinden. Toch kunnen zij altijd op de aangekondigde openingsuren op het Schriftmuseum terecht, als zij de moeite nemen even naar de Handschriftenafdeling te gaan, waar altijd iemand bereid is om hen in het museum toe te laten.

Het slechts langzaam kunnen verwezenlijken van de plannen en het gebrek aan toezichhoudend personeel zijn er de oorzaak van dat er na de officiële opening vanuit de Universiteitsbibliotheek niet méér bekendheid aan het Schriftmuseum is gegeven en geen contact met bijv. scholen is gezocht.

Gelukkig werken de enthousiaste reacties van bezoekers bij het zien van de expositie stimulerend genoeg om met plezier de eerder geschetste werkzaamheden voort te zetten.

C. M. Faas

EEN OPROER IN UTRECHT

Hoe weinig nieuws er onder de zon is bleek mij weer eens uit het volgende verhaal dat ik (o.a.) in de *Jaarboeken van het Koninkrijk der Nederlanden* door Martinus Stuart, geschiedschrijver des Rijks (1882) aantrof.

Je kunt er zó een plaatje uit het T.V.-journaal van vandaag de dag bij plaatsen.

De bekendmaking van het besluit, waarbij, ten gevolge den genade des Konings, jaarlijks, op zekeren bepaalden tijd, aan een aantal gevangenen deels geheele kwijtschelding, deels vermindering van tuchthuis-straf wordt toegestaan, gaf, in de maand Junij, aanleiding tot een schroomlijk oproer in het

gevangenenhuis te Utrecht. Niet zoodra hadden de gevangenen, ten getale van 160 tot 180 aanwezig, kennis gekregen van de gemelde beschikking, of men bespeurde eenę algemeene woeling onder dezelve. Zij die geen afslag bekwamen, gaven hierdoor op het luidst hunne ontevredenheid te kennen, terwijl zij aan welke dezelve was toegestaan, zich hiermede niet voldaan hielden. Op een oogenblik, als had er eene vroegere afspraak deswege plaats gehad, geraakte alles in oproer, weefgetouwen en andere werktuigen werden vernield, en, met losbreking der zwaarste sloten, de afzonderlijke bewaarplaatsen geopend en aldus vele gevangenen bij elkander gehoopt. Spoedig